

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ОБВИНУВАЧЕНОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ, ПРИХОВАНИХ ІНСЦЕНУВАННЯМ

Розглянуто поняття допиту обвинуваченого, процесуальний порядок і деякі тактичні особливості подолання протидії слідству у процесі допиту при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуваннями. Особливу увагу приділено етапам підготовки до допиту і необхідності використання системи тактичних прийомів залежно від психологічних особливостей обвинуваченого.

Ключові слова: допит обвинуваченого, інсценування, вбивства, приховані інсценуванням, негативні обставини.

Допит є найбільш поширеним способом одержання інформації про подію, що трапилася. Допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [7, с. 252]. Процесуальний порядок її проведення регламентований кримінально-процесуальним кодексом України (статті 224–226, 232 та ін. КПК України). Допит має пізнавальне значення. Його результати можуть бути використані для встановлення нових фактів, раніше невідомих, а також для перевірки вже наявної інформації.

Доволі часто слідчому, особливо при розслідуванні прихованих злочинів, приходиться протистояти особі, яка не бажає давати правдиві показання, відмовляється від дачі показань. Однак варто пам'ятати, що помилятися в силу низки причин (слабкий зір, помилкове сприйняття того, що відбулося, інтелектуальні особливості та ін.) може й особа, яка бажає допомогти процесу розслідування. Ось чому дуже важливим є вміння правильно і вчасно оцінити й використати одержані показання.

Допит як інформаційний процес має свою складну й багатоеlementну структуру. Уся інформація під час допиту класифікується за суб'єктами останнього. Це інформація може походити від слідчого, допитуваного, інших осіб, які беруть участь у допиті. Кожен з цих видів інформації може мати також свою класифікацію, підстави якої можуть бути різні, але, як вважає чимало вчених, велике значення має класифікація за функціональним призначенням.

Інформація, що виходить від допитуваного, може мати різне значення, класифікуватись за різними критеріями, наприклад: за способом вираження – змістовна, паралінгвістична (мімічна, конклюдентна), яка відбиває психофізіологічні реакції; за характером виявлення – яка викладена вільно і яка викладена зі спонуканням; за характером відбиття дійсності – яка відповідає дійсності і яка не відповідає дійсності [10, с. 4], але повинна бути сприйнята й зафіксована.

Проведення допиту по справах про вбивства, прихованих інсценуванням, вимагає від слідчого ретельної підготовки, використання спеціальних знань у різних галузях науки та техніки. У процесі підготовки до нього має бути визначено коло осіб, які підлягають допиту. Насамперед, належить допитати осіб, які заявили про злочин, а також тих, які інформували про зникнення іншої особи, які знайшли труп чи сліди злочину, які заявили про вчинення самогубства, про нещасний випадок, що трапився. Як свідчать дані слідчої практики, у багатьох випадках саме ця категорія осіб при подальшому розслідуванні виявлялася вбивцями. У ході допиту особа, що допитує, намагається отримати від обвинуваченого правдиві показання, перевірити правильність підозри й звинувачувальних висновків, а також отримати дані для встановлення нових обставин. Крім того, повинні бути перевірені показання, які давала особа під час допиту її як підозрювана.

Обираючи тактичні прийоми допиту й оцінюючи отримані показання, необхідно з'ясувати:

1) умови, в яких допитуваний спостерігав предмети і явища (вдень, уночі, близько, далеко, тобто об'єктивні чинники);

2) психічний стан допитуваного на момент сприйняття чи після нього (був зляканий, вражений, хвилювався, знаходився в несвідомому стані, сп'янінні тощо);

3) загальний стан органів почуттів людини (стан зору, органів слуху, нюху та ін.);

4) загальну здатність до конкретного сприймання й запам'ятовування (зі слів допитуваного потрібно уточнити, що він краще сприймає й запам'ятовує – колір, номер, прізвища тощо) [5, с. 9].

Допит, як зазначалося раніше, – це процес спілкування сторін. При цьому мислення конфлікуючих сторін підкорюється особливим правилам, що виявляються у планах, діях, поведженні учасників процесу, і відзначаються своєрідною логічною структурою інтелектуальної взаємодії цих сторін. Його природа полягає в повній чи частковій синхронності міркувань суперників, взаємній імітації цих міркувань і можливості рефлексивного управління діями іншої сторони. Схеми рефлексивного управління в конфліктних ситуаціях можуть бути засновані на таких принципах, як домінування над супротивником (те, до чого, на наш погляд, має прагнути слідчий), перевага супротивника і рівність сторін [2, с. 73-74].

Для досягнення цілей допиту необхідно правильно обрати тактику його проведення, що зводиться до використання певних тактичних прийомів, які сприяють одержанню більш докладної й повної інформації. Перелік використовуваних при цьому тактичних прийомів великий. Це можуть бути: постановка запитань, пред'явлення речових, письмових, інших доказів, допит на місці події, пропозиція допитуваному повідомити про відомості, що стосуються справи в довільній формі (вільна розповідь), пред'явлення доказів у порядку зростання їх доказової сили та ін.

У процесі проведення допиту складається певна ситуація, що вимагає від слідчого використання системи тактичних прийомів. Після встановлення психологічного контакту виникає або безконфліктна, або конфліктна ситуація, кожна з яких вимагає правильного обрання тактичних прийомів.

Під час допиту поведження слідчого може коректуватися залежно від динаміки психічного стану допитуваної особи. При цьому важливо фіксувати, у зв'язку з чим відбувається змінення його настрою (радість, розчарування, незадоволення, опасання), зміна у способах комунікації (зухвалість, брутальність, різкість, догідливість, люб'язність тощо). Крім того, необхідно враховувати як вербальну, так і паравербальну інформацію [3, с. 454].

Процесуальні права й обов'язки обвинуваченого визначені в Кримінально-процесуальному кодексі України. Так, у ст. 42 КПК зазначено, що обвинувачений має право: знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують; бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту - мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату; не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання; давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати; та ін.

Мета запитань, що ставляться обвинуваченому, полягає в отриманні відомостей про час його перебування і поведінку до події, що відбулася, у момент її вчинення і після цього. Чим детальніше будуть з'ясовані ці дані, тим легше буде їх перевірити й установити причетність допитуваної особи до злочину. У процесі допиту з'ясовуються відомості про взаємовідносини обвинуваченого й загиблого. Мають також бути з'ясовані всі обставини, що послужили підставою для затримання останнього.

Допит обвинуваченого є одним із найскладніших. Це пояснюється тим, що слідчий володіє значно меншим обсягом інформації аніж допитуваний; більше того – така інформація має фрагментарний характер. При формуванні версії про підозру при інсценуванні події допит обвинуваченого ускладнюється тим, що природні причинні зв'язки події злочину і його слідів не тільки порушені, а й замасковані новими, які створюють ілюзію природного перебігу події, відповідною логічністю її механізму. В окремих випадках інсценування настільки добре продумано, що існуюча підозра може бути легко спростована допитуваним посиленням на випадкове зникнення чи появу слідів, або викликана втручанням сторонніх осіб. Допитуваний вирішує інтелектуальні завдання по приховуванню дійсної події, продумуючи можливі варіанти викриття. Ось чому наведені судження вимагають старанності в підготовці до допиту обвинуваченого.

Підготовка включає такі етапи:

- а) докладне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- б) аналіз негативних обставин, що свідчать про інсценування;
- в) розробка програми допиту з використанням логічних схем рефлексивного мислення й управління;
- г) визначення тактики допиту (використання наявної інформації) залежно від ситуації допиту (повідомлення достовірних і неправдивих відомостей, відмова від дачі показань);
- г) перевірка отриманих свідчень у процесі допиту шляхом постановки контрольних запитань, зіставлення з іншими доказами, що мають у справі.

Так, вивчення та аналіз матеріалів справи не можна обмежувати ознайомленням із протоколом огляду (за наявності трупа чи слідів убивства). При цьому особлива увага приділяється взаємному розташуванню потерпілого і слідів насильства, відстані від знаряддя злочину до потерпілого (дистанції пострілу, можливості самоповішення). Значну цінність становлять також заяви родичів, знайомих, товаришів по службі, показання свідків та осіб, які першими виявили потерпілого. Вивчення таких матеріалів повинно відбуватися з позиції

збігу або існування протиріч, що підтверджують чи спростовують версію слідчого. За наявності висновку експерта про причину смерті особи слід особливу увагу приділяти не тільки його висновку, а й дослідницькій частині, яка може містити дані, недостатні для аргументації останнього. У практиці розслідування мали місце випадки, коли висновок експерта про причину смерті особи не збігався з іншими даними в справі, що було підставою для повторного призначення експертизи, висновок якої спростовував попередню.

Аналіз обставин, що свідчать про інсценування, містить у собі вирішення розумових завдань, спрямованих на визначення характеру інсценування й обставин її вірогідності, підставою для якої, як правило, є виявлення негативних обставин. Визначення характеру інсценування може сприяти з'ясуванню механізму його вчинення, а отже, й можливості використання цих даних при допиті з метою спростування показань обвинуваченого. У процесі аналізу негативних обставин важливо продумати рівень їхньої вірогідності з метою можливого попередження пояснень допитуваної особи, які могли б виявитися несподіваними для слідчого чи суду.

Розробка програми допиту з використанням логічних схем рефлексивного мислення й управління, сутність якої полягає у визначенні логіки побудови допиту, характеру допиту (вільна розповідь або повідомлення інформації поєпізодно), послідовності постановки запитань, обрання часу й виду пред'явлення доказів, оголошення показань свідків і висновку експерта. Слід зазначити, що за своїм змістом така програма відрізняється від плану допиту не тільки своєю насиченістю, а й варіантністю позицій, при обранні яких слідчий у думці програє можливі варіанти відповідей і обирає тактику, яка йому здається найбільш оптимальною. Названий етап підготовки є найскладнішим, тому що, по суті, моделює майбутній допит з метою використати при цьому існуючі докази і ті, які передбачається одержати. Таке моделювання дозволяє певною мірою визначити майбутню позицію допитуваного й керувати його розумовими процесами, спрямовуючі їх у потрібне русло.

Визначення самої тактики допиту як системи прийомів,

використовуваних для одержання найбільш повних і достовірних показань, залежить від ситуації, що склалась на цей момент. Тут важливо встановити комплекс тих тактичних прийомів, які можуть бути найефективнішими залежно від позиції, що обирається допитуваним. Однак у всіх випадках, навіть при тому, що його свідчення будуть відповідати дійсності, найдоцільнішим буде застосування прийомів, спрямованих на уточнення й деталізацію показань.

При допиті обвинуваченого по справах про вбивства, прихованих інсценуванням, виникає конфліктна ситуація, при якій допитуваний прагне заплутати слідчого, суд, направити помилковим шляхом своїми повідомленнями неправдивих, свідомо помилкових даних. Специфікою такого допиту є акцентування запитань із приводу виявлених негативних обставин поряд з детальною перевіркою даних, властивих конкретному виду інсценування. Рекомендується допит розпочинати з повідомлення про відому негативну обставину і докладно з'ясувати всі інші пов'язані з нею обставини. Така раптовість пояснюється тим, що обвинувачений, як правило, досконально продумав свої відповіді і своє поведіння на допиті (можливо, ще до вчинення злочину) і не знає про докази, які має в своєму розпорядженні слідчий.

Найпоширенішим способом відвести від себе підозру є повідомлення про алібі. Так, В. О. Коновалова відзначає, що особу, що заявила про своє алібі, необхідно допитати по всіх обставинах, пов'язаних із заявою. Особливо важливо з'ясувати деталі всіх обставин його перебування у названих ним місцях у день учинення злочину (аж до хвилин). Часто виникає потреба у процесі допиту перевірити ті документи, якими підтверджується зазначене алібі обвинуваченого, а саме: посвідчення про відрядження, квитки на поїзд, автобус, пароплав та ін. Детальний допит у багатьох випадках озброїть слідчого матеріалами, важливими для перевірки показань, а допитуваному відріже шлях до створення іншої «легенди» або можливості перекручення окремих епізодів [4, с. 93].

М. І. Порубов рекомендує з метою викриття допитуваного щодо його заяви про алібі використовувати досить ефективний, на наш погляд, прийом –

найдетальнішим чином зафіксувати його свідчення про події дня, коли вчинено злочин, і запропонувати йому підписати саме цю частину протоколу. Справа в тому, що людина не в змозі запам'ятати докладно всіх фактів кожного прожитого дня і запам'ятовує найбільш яскраві з них. Злочин належить до розряду незвичайних подій, тому день, коли був скоєний злочин, краще запам'ятовується. До того ж винна особа, продумуючи алібі, прагне утримати в пам'яті обставини злочину. Слідчий у процесі подальшого допиту запитує в обвинуваченого, чим пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав саме день учинення злочину і так погано запам'ятав дні, які йому передували і наступні. Такий прийом зазвичай дозволяє встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного і ставить його перед необхідністю зізнатися в цьому [8, с. 195].

Здійснивши неправдиве повідомлення, особа намагатиметься дотримуватись своєї легенди і в подальшому. Але окремі деталі розповіді можуть бути забуті, або змінені на інші та доповнені новими подробицями. Ці данні повинні насторожувати слідчого й не залишатись без уваги.

При допиті слідчий, виходячи з уже сформованої слідчої ситуації й ситуації допиту, вибирає найефективнішу тактичну позицію. Його вибір залежить від характеру і складності інсценування. В усіх випадках під час допиту обвинуваченого у вчиненні вбивства, прихованого інсценуванням, повинні використовуватись тактичні прийоми, спрямовані на виявлення неправди, які обираються слідчим у тій послідовності й у тому сполученні, який йому вбачається найбільш доцільними. До системи таких прийомів входять:

- а) постановка додаткових запитань;
- б) постановка деталізуючих запитань;
- в) постановка уточнюючих запитань;
- г) пред'явлення речових доказів;
- г) оголошення показань інших осіб;
- д) ознайомлення з протоколом огляду;

е) оголошення висновку експерта;

є) оголошення результатів слідчого експерименту [6, с. 208].

Деякі криміналісти вважають, що неправда в показаннях може бути викликана не тільки виявленням негативних обставин, а й супроводжувати всі свідчення допитуваного. До відомостей, які дозволяють думати, що показання особи неправдиві, вони відносять наступні, число й характер яких, безумовно, не вичерпується переліченими:

1) протиріччя іншим даним у справі. Найчастіше це розбіжності показань з результатами огляду, свідченнями інших осіб. Іноді це може виявлятися в невідповідності фактичної обстановки, протиріччі закономірностям об'єктивної дійсності (негативні обставини);

2) наявність внутрішніх протиріч у самих показаннях;

3) опис подій, особливо віддалених у часі, з надмірною точністю;

4) збіг у найменших деталях свідчень декількох допитуваних, що, звичайно, наводить на думку про змову, оскільки в реальних очевидців і учасників не може бути повного детального збігу в сприйнятому, тому що кожен його оцінює відповідно до своїх особливостей, ролі в тому, що відбулося;

5) відсутність у показаннях несуттєвих подробиць, що може говорити про те, що повідомлене допитуваним не пережито;

6) різне пояснення одних і тих же обставин на різних допитах;

7) наполегливе, кількаразове повторення допитуваним з власної ініціативи яких-небудь своїх тверджень;

8) ухилення допитуваного від відповіді на пряме запитання, спроби показати, що питання слідчого йому не зрозуміле;

9) допущення обмовки, приховування у відповіді;

10) наявність виразів і категорій, які не відповідають рівню освіти й розвитку допитуваного, що свідчить про те, що він говорить з чужих слів;

11) приховування фактів, які за даними слідчого добре відомі допитуваному [1, с. 119-120].

Поведінка обвинуваченого має й психологічні особливості зумовлені близькістю вирішення справи, гласністю допита, наявністю суттєвих доказів, знайомства обвинуваченого зі всіма матеріалами досудового слідства, які перевірятимуться судом.

Наявність вагомих викривальних доказів і безпосереднє ознайомлення з ними під час судового розгляду здійснює підвищений вплив на обвинуваченого й перешкоджає даванню неправдивих показань [9, с. 259].

Список літератури:

1. Бахин В. П. Допрос на предварительном следствии / В. П. Бахин, М. Ч. Когамов, Н. С. Карпов. – Алмааты : Еркениет, 1999. – 208 с.
2. Драпкин Л. Я. Конфликтные ситуации и тактика следствия / Л. Я. Драпкин // Материалы Всесоюз. науч. конф. криминалистов и судебных психологов. – Алма-Ата, 1974. – С. 73-74.
3. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии : учебник для вузов / М. И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996. – 631 с.
4. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 157 с.
5. Коновалова В. Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых / В. Е. Коновалова. – Х. : Изд-во ХГУ, 1956. – 36 с.
6. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования / В. Е. Коновалова. – Х. : Факт, 2001. – 311 с.
7. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. ВНЗ / В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
8. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Н. И. Порубов. – Мн.: Выш. шк., 1973. – 368 с.
9. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 352 с.
10. Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посіб. / В.Ю. Шепітько. – Х. : НЮАУ ім. Я. Мудрого, 1998. – С. 50.

Семенов В. В. Особенности допроса обвиняемого при расследовании убийств, скрытых инсценировками.

Рассмотрены понятия допроса обвиняемого, процессуальный порядок и некоторые тактические особенности преодоления противодействия следствию в процессе допроса при расследовании убийств, скрытых инсценировками. Особое внимание уделено этапам подготовки к допросу и необходимости использования системы тактических приемов в зависимости от психологических особенностей обвиняемого.

Ключевые слова: допрос обвиняемого, инсценировка, убийства скрытые инсценировками, негативные обстоятельства.

Semenogov V. V. Features of the interrogation of accused during investigation of murder, hidden live performances.

Consider the concept of the interrogation of accused, remedial order and some tactical features resistance management investigators during interrogation in the murder investigation, hidden live performances. Particular attention is given to the stages of interrogation preparation,

and to need for a system of tactics usage, depending on the psychological characteristics of the accused.

Key words: interrogation of the accused, hidden live performances, negative circumstances.